

končati ekonomsko obnovo, ni smelo biti oklevanja in kompromisa niti v tem novem, mogoče najtežjem, a vsekakor najpomembnejšem spopadu, ugotavlja pisec. Vendar to ni bilo lahko-uresničiti, ker so v samem političnem in državnem vrhu bili ljudje, ki so podprli stališče Moskve, in ki so zahtevali »pomiritev za vsako ceno« s tezo, da »brez Rusov ni socializma...«

V obdobju od objave resolucije IB do 1963. leta so organi za notranje zadeve v Jugoslaviji evidentirali 55.663 oseb, ki so na razne načine podpirali akcijo Moskve in vzhodnih držav proti naši državi. Možno je trditi, da bi bila ta številka manjša (pravi avtor), ko bi se izvzeli vsi tisti, ki so iz najrazličnejših vzrokov kot nedolžni prišli pod udar represije, ki je bila v začetnem obdobju (1949—51) široka in preveč preventivna. Možno se je seveda vprašati tudi nasprotno: ali ne bi bilo število informbirojevcev večje, da niso prav represivni ukrepi opozorilno vplivali na tiste, ki so kolebali.

V takšni situaciji, ki bi lahko objektivno pripeljala do izničenja samostojnosti jugoslovanske revolucije, je tajna policija (Udba) dobila najširša pooblastila. Njena avtonomna volja, okrepljena v vojni in v obdobju obračuna z ostanki kvislingov v državi neposredno po vojni, je v novi nalogi (obračunati z informbirojevci) še bolj porasla. To je navsezadnje vodilo do grobih deformacij v njenem delu, ki so dosegle višek prav v maltretiranju kaznjencev na Golem otoku in v drugih zaporih. Ko nas pisec vodi skozi tragične usode kaznjencev na Golem otoku, se sprašuje z zgodovinske distance 40. let, ko so skrivnosti drame spopada s Stalinom in stalinizmom v glavnem razrešene: ali nam je bil potreben Goli otok? Na to težko vprašanje odgovarja: izolacija — da, nasilje — ne.

Vrednost Markovičevega dela je pravzaprav v tem, da problem »Goli otok« postavlja v konkreten zgodovinski prostor in čas. Na ta način presega dela s podobno tematiko, ki projicirajo usodo posameznika v vrtincu dramatičnega zgodovinskega dogajanja, vendar pri tem ne zaznavajo kompleksnosti problema »leta 1948«.

Omeniti velja še dodatno poglavje k delu z naslovom »Pisma prič«, ki vsebuje osebne spomine nekaterih kaznjencev in preiskovalcev na tragiko Stare Gradiške, Golega otoka, Grgurja, Ugljana in Bileće ter na bogato fotografsko gradivo.

Avgust Lešnik

Jakov Radovčić, Dragutin Gorjanović — Kramberger i krapinski pračovjek : počeci suvremene paleoantropologije. Zagreb 1988 : Hrvatski prirodoslovni muzej, Školska knjiga, 176 strani dvokolonskega teksta, bogato ilustrirano.

Paleoantropologija (v Sloveniji se strokovnjaki bolj navdušujejo za uporabo termina antropogeneza) je znanost o evoluciji človeka, njegovem poreklu in zgodovini obdobji, ki so v dolgih tisočletjih ledene dobe privedle do današnje stopnje razvoja. V zgodovini te vede je z latinski črkami zapisano ime Dragutina Gorjanovića — Krambergerja. Nesmrtno slavo si je pridobil z izkopavanjem in odkritjem prvih ostankov fosilnih ljudi v Jugoslaviji v peskokopu Hušnjakovo pri Krapini, s terenskim delom, ki je bilo takrat povsem na evropskem nivoju in predvsem z marljivim beleženjem poteka raziskovanj na največjem najdišču neandertalcev na svetu. Vendar je Gorjanović naredil več kot le vodil izkopavanja. V detajlih je opisal številne artefakte in predvsem fosilne kosti in ugotovitve objavil v domačih in mednarodnih znanstvenih glasilih. Pred bližnjo desetletnico odkritja krapinskih neandertalcev je Hrvatski prirodoslovni muzej v sodelovanju s Školsko knjigo iz Zagreba izdal lično monografijo o izkopavalcu tega eponimnega najdišča, o zgodovini samih raziskovanj in o odmevu, ki ga je odkritje povzročilo v tedanji znanstveni srenji in tudi v širši javnosti.

Avtorja Jakova Radovića, sodelavca omenjenega muzeja, poznamo kot uspešnega raziskovalca jugoslovanskega in predvsem hrvaškega pleistocena. V treh delih mu je v knjigi uspelo na kratko prikazati vse pomembnejše trenutke pri odkrivanju neandertalcev v Evropi in pri nas, delež Dragutina Gorjanovića — Krambergerja kot raziskovalca in Krapino kot mesto. Knjiga je v celoti prevedena v angleški jezik (desna kolona; prevod: Ellen Elias — Bursač) in je bogato ilustrirana. Fotografije s preloma stoletja imajo pravo antikvarično vrednost in dajejo publikaciji svojevrstno patino. Številne barvne fotografije osteološkega materiala in artefaktov, fotografije originalnih Gorjanovičevih zapiskov, kopije časopisnih izrezkov in korespondenco Gorjanovića z nekaterimi znanstveniki v Evropi je mojstrsko posnel Dražen Pomykal (žal so barvno fotografijo artefaktov na str. 119 v tiskarni »postavili« na glavo). Prvi del knjige obsega čas od leta 1856 do 1906 (Gorjanović je bil rojen istega leta /1856/, ko so v Feldhofu v Neandertalu pri Düsseldorfu odkrili prve zanesljive kosti neandertalcev). Drugi del zajema čas do Gorjanovićeve smrti leta 1936, tretji pa naslednje petdesetletno obdobje do leta 1986.

Krapinski učitelj Josip Rehoric je leta 1895 prvi obvestil Gorjanovića o najdbi »čudnih kosti« in mu obenem poslal fosilne ostanke nosoroga in pragovega. Štiri leta kasneje, ko je bil Gorjanović že uveljavljen kot paleontolog, je bil 23. avgusta 1899 v Krapini *in situ*. Že od daleč je v peščenik sedimentnih (mimogrede: prebivalci Krapine so jih že dolgo tega izkoriščali za potrebe lokalnega gradbeništva) odprte jame opazil več temnih prog. Ko je stal ob okoli 8 do 9 m visokem profilu, je spoznal, da so »temne proge« cela serija stratigrafsko si sledečih kurišč s polno oglja in ožganih kosti. Takoj mu je bilo jasno, da je v tej bližini nekoč bivalo tudi bitje, ki je kurilo z ognjem, še posebej, ker je v taistem trenutku dobil obdelane artefakte, malo pozneje pa še človeški meljak. O najdbi je dvajset let pozneje, še vedno vžihčen nad veličino odkritja, med drugim zapisal: »*Cijenjeni čitalac može sebi zamisliti, kako me je taj pronalaz presenetio! Ta stajao sam kraj prastarog čovječeg naselja, kakovo još do onda nije bilo poznato u našoj domovini!*« (D. Gorjanović — Kramberger. Práčovjek iz Krapine, Hrvatsko prirodoslovno društvo, Zagreb 1918). Septembra 1899 sta se skupaj z asistentom Stjepanom Ostermanom lotila sistematičnih izkopavanj. Na terenu so bili tega leta skupno 33 dni, o delih je obširno pisalo zagrebško časopisje. npr. Obzor in Agramer Zeitung, Gorjanović pa je imel predavanja v Zagrebu in na Dunaju.

V naslednjih poglavjih seznani Radović bralca na kratko z dognanji in raziskovanji, ki so jih izvedli Georges Cuvier, James Hutton, Charles Lyell, Charles Darwin, J. B. Lamarck, M. Boucher de Perthes, Edouard Lartet, Gabriel de Mortillet, John Lubbock in drugi, ki so pomembni za evolucijo in paleontologijo človeka. V nadaljevanju je opisal približne okoliščine, v katerih so bile avgusta 1856 najdene kosti pračloveka iz Neandertala, ki sta jih pravilno opredelila Johann Carl Fuhlrott in Hermann Schaaffhausen, pa mnenje vodilnega nemškega patologa Rudolpha Virchowa, ki je neandertalce poimenoval kot »bolezenske kreature«, in okoliščine naknadnih odkritij fosilnih ostankov praljudi (neandertalcev iz Špyja v Belgiji, Le Moustierja v Franciji, fosilnih ljudi iz Crô-Magnona v Franciji, pitekanthropov na Javi itd.).

Podrobneje je avtor potem prikazal Gorjanovićevo življenjsko pot do odkritij v Krapini in potem do objave monumentalnih del o njegovih izkopavanjih. Radović je posebej podčrtal, da je Gorjanović v dokaz arhaičnosti krapinskih kosti uporabil leta 1901 fluor test (v osemdesetih letih prejšnjega stoletja so namreč dokazali, da je količina fluora v kosteh odvisna od geološke starosti kosti — starejša je kost, več ima fluora v sebi), ki mu je dal zadovoljivo vrednost 0,73 %, in še posebej citiral mnenje P. V. Tobiasa, enega vodilnih antropologov našega časa, da je Gorjanović napravil verjetno prvo radiografsko študijo fosilov na svetu. Že leta 1902 je namreč na Dunaju objavil članek o paleolitskih ljudeh skupaj z rentgenskimi posnetki kosti in zob iz Krapine (D. Gorjanović — Kramberger. Der paläolithische Mensch und seine Zeitgenossen aus dem Diluvium von Krapina in Kroatien. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 32, 1902, 189 ss.).

V drugem delu knjige (leta 1906 do 1936) so opisane najdbe fosilnih ljudi z najdišča Grafenrain oziroma Mauer pri Heidelbergu, cela vrsta neandertalcev iz Francije, potvorba iz Piltdowna v Angliji, avstralopiteki iz Južne Afrike, pitekanthropi iz Azije, fosili z Jave, iz Palestine in Evrope. Ta del knjige (za bralca, ki je malo »bolj doma« v paleontologiji in antropologiji, je povsem odveč in se nekako ne sklada v ostali kontekst knjige) je za širši krog ljudi zaradi boljše in lažje predstave celotne filogenije človeka brez dvoma izjemno dobrodošla poživitev, tudi zaradi prijetnega podajanja snovi. V nadaljevanju je še govora o njegovih monografijah, o člankih, o korespondenci s P. Adloffom in H. Klaatschem, s Société Préhistorique Française in s H. Breuillom in že smo ob izteku njegove življenjske poti. Umrli je 24. decembra 1936 in je pokopan na zagrebškem Mirogoju.

Ob koncu knjige je napisano poglavje, ki predstavlja polstoletno obdobje raziskav po Gorjanovićevi smrti (1936—1986). V njem vzemo še nekaj podrobnosti o evolucijski teoriji in o neandertalcih in drugih fosilnih hominidih, o mestu neandertalcev v evoluciji človeka in povsem na koncu o sistematični in uradni (znanstvenih) nazivih vseh fosilnih ostankov. Glede evolucijske teorije in mesta neandertalcev v evoluciji obstajajo sedaj tri aktualne sheme. T. i. presapienčna shema temelji na predpostavkah, da so se današnji ljudje ločili od glavnega debla davno pred neandertalci. Če je to bila razvojnica linija današnjega človeka, so neandertalci živeli istočasno s predniki današnjih ljudi. Od tod izvira tudi razlaga, da so neandertalci izumrla veja človeškega rodu — ta razlaga je v evropski znanosti prisotna vse od odkritja prvih neandertalcev. Eden najbolj vnetih zagovornikov te sheme je H. Vallois. Preneandertalska shema tolmači, da t. i. klasični neandertalci (v tem primeru so mišljeni zahodnoevropski neandertalci) niso predniki kasnejših ljudi iz Evrope, dopušča pa možnost, da so drugi neandertalci (predvsem tisti z Bližnjega Vzhoda) predniki današnjih populacij. V enolinijski ali neandertalski shemi evolucije (mimogrede: J. Radović je tako kot Gorjanović njen veliki zagovornik) je bistveno neposredno sorodstvo današnjega človeka (*Homo sapiens sapiens*) z neander-

talci (*Homo sapiens neandertalensis*), to pa pomeni, naj bi neandertalci ne bili slepa veja na evolucijskem deblu. Poleg Gorjanovića so to hipotezo podpirali še nekateri njegovi sodobniki, npr. Gustaw Schwalbe, Aleš Hrdlička, Franz Weidenreich, danes pa ima jedro med vodilnimi zastopniki ameriške antropološke šole (C. Loring Brace, M. H. Wolpoff, D. S. Brose in F. H. Smith). Prav Wolpoff je pred desetletjem objavil obširno analizo največje zbirke neandertalcev na svetu in na temelju študija vsega odontološkega gradiva postavil povsem nove demografske odnose neandertalskih ljudi iz Krapine. Ugotovil je, da je bilo najmlajšemu osebkju le tri leta, najstarejšemu 27 let, povprečna življenjska doba je bila trinajst let. Kostni ostanki izvirajo od najmanj sedemdesetih ljudi. Radovčić v knjigi pojasni nekaj dejstev o intrahumanem obračunavanju — nekatere kosti so namreč razbite z ostrim predmetom, druge spet ožgane. Nekdaj je prevladovalo prepričanje, da so krapinske neandertalce pobili in deloma pojedli napredni fosilni ljudje. Danes je ta hipoteza pozabljena. Strokovnjaki se nagibajo k možnosti o medsebojnem obračunu med dvema skupinama neandertalcev — tudi kanibalizem ni povsem izključen. Rekonstrukcija neandertalcev ima pestro zgodovino, od prvih polhumanih bitij s prav debilnim izgledom do sodobnih iz Shanidarja v Iraku (J. Meternes, 1981) in Krapine (D. Popović, 1986), ki delujejo precej bolj »človeško«.

Knjiga ima sicer na koncu dodan znanstven aparat (114 del različnih avtorjev), vendar jo kljub temu lahko označimo predvsem kot visoko poljudnoznanstveno monografijo. Mirno lahko zapišemo, da se je Jakov Radovčić zapisal med velike popularizatorje antropologije v Jugoslaviji in bi ga lahko postavili v bok samemu Gorjanoviću in morda še Božu Škrliju. Edina škoda je v tem, da je premalo objavljenih artefaktov tipičnega moustériena. Od več kot tisoč v Krapini izkopanih artefaktov jih je na dveh celostranskih barvnih fotografijah prikazanih le osemindvajset. To je morda tudi edina pomanjkljivost (ki jo bo Radovčić z lahkoto »popravljal« ob neki drugi priložnosti) te odlične, v branje vsakomur priporočljive knjige.

Draško Josipović

Pri Slovenski matici je izšla knjiga

Božo Otorepec

Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem

S kritično študijo o srednjeveških grbih in pečatih naših starejših urbanih naselij smo dobili delo, ki smo ga zelo pogrešali, toda to dokaj obsežno delo prinaša v resnici več, kot obljublja naslovni okvir. Avtor je zbral domala vse dostopne arhivsko izpričane podatke o starejši zgodovini naših mest in trgov, ne samo tistih v današnjih političnih mejah Slovenije, marveč celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pri tem je kritično ovrednotil in mnogokrat tudi korigiral ali vsaj izpopolnil dosedanja zgodovinska spoznanja.

Otorepčeva študija je znanstveno pomembno delo, rezultat dolgotrajnega in zavzetega študija. S svojo akribijo in razgledanostjo presega marsikatero podobno tuje delo, pri nas pa je popolnoma pionirskega značaja. Lahko rečemo, da je to ena najpomembnejših edicij, kar smo jih za starejši čas naše zgodovine doživeli v zadnjih desetletjih. Delo spremljajo tudi reprodukcije ohranjenih pečatov.

Po dogovoru med Slovensko matico in Zvezo zgodovinskih društev Slovenije imajo člani zgodovinskega in muzejskih društev možnost kupovati knjige SM po posebnih članskih cenah, ki sicer veljajo samo za člane Maticе.

Slovenska matica, Trg osvoboditve 7, 61000 Ljubljana
Telefon: (061) 214 190